

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРЫҰ МӘДЕНИЯТЫ ХӘМ СПОРТ ПЕНЕН СИСТЕМАЛЫ ШУҒЫЛЛАНЫҰ НӘТИЙЖЕЛЕРИ

Атажанов Кеңесбай Ибрагимович-
Озбекстан дене тәрбиясы хәм спорт
университети Нөкис филиалы Спорт
ойынлары кафедрасы ассистент
оқытыушысы.

Annotaciya. Qaraqalpaqstanda sportti sotsialliq ortalıqta rawajlandırıw eń áhmiyetli máselelerdiń biri bolıp kiyatır. Дене тәрбиясы хәм спорттың түпкиликли мәселелери бойınша izertlewler alıp barılıp, olardı durıs жолға қойыу хәм системаластырыу máseleleri maqalada sóz etildi. Дене тәрбиясы хәм спорт пенен шугылланыушылар санының өсиуин бақлау цифрлары денени шынықтырыуға хәм спортқа қызыгыушылар санының артыуы менен спорт комплекслериниң желисин жобалы кеңейтиу ушын қолда бар мүмкиншиликлерди үйрениу арқалы ұалаятлар хәм шөлкемлерге дифференциаланған нормативлер тийкарында анықланды hám ulıwmalastırılıp juwmaqlar shıǵarıldı.

Gilt sózler: sport, jismoniy madaniyat, normativ, sport kompleksleri, sport inventarлары.

Хәзирги глобал раўажланып баратырган жәмийетлик турмыстың барлық тараўларында илимниң роли айрықша раўажланып бармақта. Илимий-изертлеу жұмыслары дене тәрбиясы хәм спортта да ең әҳмийетли функцияларының бирин қурайды. Дене тәрбиясы хәм спорт тараўында өзине тән тәжирийбе – сынаўлар, илимий изленислер-талқылаўлар бар.

Дене тәрбиясы хәм спорттың түпкиликли мәселелерин изертлеуде анық материалды жыйнаў, жолға қойыу хәм системаластырыудың түрли усыллары кеңнен пайдаланылады, олар: библиографиялық таллаў, хўжетлик мағлыўматларды жыйнаў менен системаға келтириу, педагогикалық бақлау, педагогикалық илимий тәжирийбе, изертлеудиң математикалық-статистикалық усыллары.

Мәмлекетлик жобада дене шынықтырыу менен хәм спорт пенен системалы шугылланыушылар, соның ишинде, спорт комплекслеринде шугылланыушылар санының көрсеткишлер) қарастырылады. Жобалы көрсеткишлерди дүзиу усыллары олардың мазмуны хәм бақлау мүмкиншиликлерин конкрет анықлауды талап етеди. Сонлықтан «дене тәрбиясы менен хәм спорт пенен системалы шугылланыушылар саны» көрсеткишине бекитилген бағдарламалар бойынша түрли оқыу орынларында, спорт секциялары хәм командаларда, дене тәрбиясы-шынықтырыу топарларында, спорттағы бағдарлау секцияларында, сондай-ақ өз бетинше шугылланыушы шахслар киреди.

Дене тәрбиясы хэм спорт пенен шуғылланыўшылар санының өсиўин бақлаў цифрлары денени шынықтырыўға хэм спортқа қызығыўшылар санының артыўы менен спорт комплекслериниң желисин жобалы кеңейтиў ушын қолда бар мүмкиншиликлерди үйрениў арқалы ўәлаятлар хэм шөлкемлерге дифференциаланған нормативлер тийкарында анықланады.

Кәсиплик орынлар, мәкемелер, шөлкемлер хэм оқыў орынларында бақлаў цифрларын нәзерге ала отырып, хәрекет етиўши жаңадан ашылып атырған секциялар хэм командалардың, тест орайы бойынша оқыў топарларының, спорт мектеплериниң дене тәрбиясы-шынықтырыў топарларының, бөлимлер менен топарлардың санына қарай, сондай-ақ оларда шуғылланыўшылардың санының оннан да көбейиўи мүмкиншиликлерине сүйене отырып спорт пенен системалы шуғылланыўшылар санының жобалы көрсеткишлерин дүзеди.

Алдыңғы орында киятырған дене тәрбиясы шөлкемлериниң жумысында *мақсетли орайласқан бағдарламалар* формасында шешим қабыллаў тәжирийбеси кең ен жайыўда. Дене тәрбиясын раўажландырыўдың мақсетли орайласқан бағдарламасы -бул дене тәрбиясы хэм спорт пукаралығын буннан да былай көтериў бойынша жобалы тапсырмалар хэм бағдарламалық-методикалық, шөлкемлестириўшилиқ-тәрбиялық хэм социаллық-экономикалық илажлар орайларын қамтйтуғын директивлик хўжет, олардың әмелге асырылыўы алына қойған мақсетлерине берилген мүддетлерде нәтийжели ерисиўин тәмийинлейди. Оқыўшы жаслардың дене тәрбиясы бойынша таярлықты жетилистириў, дене тәрбиясы қәнигелерин таңлаў, орналастырыў хэм тәрбиялаў. Мақсетли бағдарламаның анық конкертлигиниң мақсетли өзгешелиги болыўы керек.

Дене тәрбиясы-шынықтырыў хэм көплеген спорт жумыс жағдайының орайласқан сыпатламасы шешимин таппаған мәселелерди таллаўды, дене шынықтырыў менен спортты буннан да былай раўажландырыў мақсетлери менен анық ўазыйпаларын қамтйды.

Бағдарламалық мақсетли ис илажлар бағдарламалық басқа объекти хәр тәреплеме орайласқан таллаў объекти тийкарында қәлиплеседи.

Бағдарламаларды әмелге асырыў процесси дене шынықтырыў хэм спортты раўажландырыўдың мақсетли орайласқан бағдарламасы ушын зонаға түпкиликли бир системаға салынған комплексти усыныў мақсетке муўапық екенлигин көрсетеди, ол комплекс мынадай бөлимлерди қамтйды: зонаның дене шынықтырыў хэм спорттың дәслепки жағдайы туўралы улыўма сыпатлама, дене тәрбиясы хәрекетин буннан да былай раўажландырыўдың

мақсетлери менен ўазыйпаларын, халықтың дене тәрбиясына деген қызығыўшылықларын хәм зәрүрликлерин қанаатландырыў дәрежесин таллаў; мектепке шекемги балалардың, улыўма билим бериў хәм кәсиплик мектеп оқыўшыларының дене тәрбиясы шөлкемлестириў хәм жетилистириў; әскерий шақырыўға шекемги хәм шақырылған жаслардың физикалық таярлығын шөлкемлестириў.

Жаслардың физикалық тәрбиясын жетилистириў; хызметкерлер арасында дене тәрбиясы-шынықтырыў жумысларын шөлкемлестириў.

Спорт комплекслери хәм қурал-әсбаплар (спорт товарлары) - бул дене тәрбиясы хәм спорт пенен шуғылланыўға арналған арнаўлы буйымлар. Олар спорт федерациялары тәрәпинен стандартларға, режелер менен нормаларға сәйкес таярланады.

Спорт товарларының тийкарғы топарлары – кийимлер: аяқ-кийим, снарядлар (аппаратлар), инвентарь хәм спорт комплекслери қуралландырыўға арналған аппаратура.

Спорт товарлары түрлери менен тийкарғы конструктивлик материалларға (металлдан, ағаштан, резенкадан хәм т.б. жасалған буйымлар) бөлинеди.

Улыўма таярланатуғын хәм қолланылатуғын стандартлы қурал-әсбаплардан басқа, шынығыў процесин жетилистириў мақсетинде стандартлық емес буйымлар да қолланылады. Бул буйымлар шынығыў процесиниң өзгешеликлери хәм жеке спортшылардың айрықша өзгешеликлерин үйрениў арқалы тренерлер хәм спортшылардың тапсырмаларын таярлайды.

Спорттың раўажланыўы хәм кәсип өнер қәнигелериниң, тренерлердиң, спортшылардың турақлы изленислери салдарынан спорт буйымлары номенклатурасы (системасы) хәр дайым өсип, олардың шығарылған түрлери жетилисип отырады. Сондай-ақ улыўма спорт жарыслары, қала сыртындағы сейиллер менен оқыў сабақларын өткерий ўақтында спорт инвентарының көплеген түрлери оқыўшылар хәм хызметкерлерге, жумысшыларға аз ўақытқа пайдаланыў ушын хожалық шөлкемлериң кәсиплик аўқамлық пенен оқыў мәкемелери қәрежетиниң есабынан тегин бериледи. Соның менен бирге, ақылый түрде жалғай алыў формасы да кеңнен қолланылмақта.

Дене тәрбиясы хәм спорт экономикасында санлы нызамлылықларды ашыўға мүмкиншилик бередиди. Таллаў барысында дене тәрбиясы шөлкемлериң хожалық хызметине тәсир ететуғын факторлар анықланып ғана қоймай, соның менен бирге олардың тәсир етиў дәрежеси өлшенеди қолда бар резервлери белгили болады.

Дене тәрбиясы-спорт шөлкемлеринде олардың хызметиниң финанслық тәрәпи, материаллық жақтан тәмийинленген кадрларды таярлаў хәм пайдаланыў экономикалық таллаўдың әхмийетли объекти болып табылады.

Қәлеген усылды қолланыў таллаў объектине, шолыў жұмысының мақсетлерине, хәм де, жұмысшылардың дәрежесине, олардың қандай да бир усылды қалай меңгерийине байланыслы болады. Ең әхмийетли деген еки усылга тоқталып өтейик.

Салыстырыў усылы. Бул таллаўдың фактлик мағлыўматларды жобалы тапсырма, өткен ўақыттағы хәм орташа көрсеткишлер менен, күшли жәмәәтлердиң жетискенликлерин салыстырғанда ең жийи қолланылатуғын усыл. Салыстырыў арқалы абсолютлик ямаса қатнаслылық өзгерислерди анықлайды. Қатнаслылық өзгерислер, әдетте, пайыз бенен өлшенеди.

Салыстырыўға келетуғын мөлшерди ғана салыстырыўға болады, булай болмаған жағдайда қубылыстың мәниси ҳаққында кери түсиниклерди келтирип шығарады.

Факторлық таллаў. Дене тәрбиясы шөлкемин илимий тийкарланған түрде басқарыў ушын, әсиресе, жобаластырыў ушын факторлық таллаў усылын меңгерген жүдә орынлы, яғный қандай-да бир қубылыстың раўажланыўына тәсир ететуғын факторларды ямаса себеплерди анықлап билиў.

Дене тәрбиясы хәм спорттың социаллық -экономикалық тәсири ҳаққында айтқанда, ең алды менен халық шарўашылығының усы тараўының мәмлекетлик өмирдиң хәр түрли тәрәплерине тәсир етиў дәрежесин хәм шахстың хәр тәрәплеме, бирликли раўажланыўын, соның менен бирге мәмлекеттиң усы тараў ушын бөлген ресурсларын нәтийжели пайдаланыў дәрежесин де нәзерге алған мақул. Шығынлардың хәр бир аталған мөлшери белгили бир пайдалы тәсирди алыўды гөзлейди. Тәсирли шығынлар менен салыстырыў шығынлардың тәсиршеңлигин анықлаўға себепши болады.

Дене тәрбиясы хәм спорттың тәсиршеңлигин анықлаўдың өз өзгешелиги бар. Бул шығынлардың социаллық тәсиршеңлиги спорт пенен шуғылланыўшылар санының көбейиўинде, халықтың физикалық раўажланыў дәрежесинде, олардың денсаўлықларының нығайыўында, спорттағы нәтийжелердиң улғайыўында байқалады. Усындай тәсирдиң барлығын биргеликли шама менен, мысалы, ақшалай баҳалаў арнаўлы изертлеўлерсиз мүмкин емес екенлиги белгили.

Көплеген изертлеўлерден көрип турғанындай, дене тәрбиясы хәм спорт пенен системалы шуғылланатуғын адамлар спорт пенен шуғылланбайтуғын

адамларга қарағанда ўақыты да артық, ҳаракети де тез, жылдам болады. Спорт пенен шуғылланыўшылардың денсаўлығын сақлаў хэм беккемлеў дене тәрбиясы хэм спорттың социаллық-экономикалық тәсиршеңлигиниң әҳмийетли көрсеткишлери болып саналады.

Дене тәрбиясы хэм спорт пенен шуғылланыўшы адамлар спорт пенен шуғылланбайтуғынлар менен салыстырғанда шама менен 2-4 есе аз аўырады.

Дене тәрбиясы хэм спорт пенен шуғылланыў қәбилетлигиниң узайыўына айтарлықтай тәсир етеди.

Изертлеўлердиң көрсеткендей, дене тәрбиясы менен орта жаста, егеде жаста болған шуғылланыўды басласа, ол организмниң функционаллық мүмкиншиликлерин арттыра отырып, жумыс уқыпшылық ўақты узайтады.

Жоқарыда айтылғанлардан келип шығып, мынадай жуўмақ жасаўға болады. Дене тәрбиясы хэм спорт социаллық-экономикалық тәсирге ийе хэм де дене тәрбиясы хэм спорт пенене шуғылланыўдың жаңа экономикалық тәсири ғана оларды шөлкемлестириўге деген шығынларды арттырады.

Адебиятлар:

1. Абдуллаев А.А., Хонкелдиев Ш.Н. Жисмоний тарбия назарияси ва услубияти. Дарслик. Фарғона, 2001.
2. Абдумаликов Р. Жисмоний маданият ва спорт ихтисослигидаги талабаларни бошқарувчилик фаолиятларига таййёрлашнинг назарий ва амалий асослари. Монография. –Т., ӨзДЖТИ нашр, 1994, 162-бет.
3. Акрамов А.К. Ўзбекистонда жисмоний маданият ва спорт тарихи. –Т., ЎзДЖТИ нашр, 1997.
4. Eshnazarov J. Jismoniy madaniyat tarixi va boshqarish. Toshkent, “Fan va texnologiya”, 2008, 388-bet.
5. Г.К.Нурғалиева. Ценостная - ориентация личности: методология, теория и практика формирования. -Алматы, 1994, 334 с.